

Підсумки роботи XVII конференції Інституту археології АН УРСР (Ужгород, 19—21 квітня 1978 р.)

XVII конференція Інституту археології АН УРСР була присвячена археологічним дослідженням на Україні у 1976—1977 рр. Археологи, які працюють на території республіки, підбили черговий підсумок дослідженням для того, щоб чіткіше, ясніше уявити собі завдання, що стоять перед нашою наукою. У цій роботі виділяються як за характером, так і завданнями два різних етапи. Один пов'язаний з проведенням польових археологічних досліджень, коли головна мета полягає в тому, щоб знайти і дослідити необхідне для розробки тієї чи іншої теми джерело. Другий етап — наукове осмислення археологічних джерел, що дають змогу висвітлити історичне минуле різних груп стародавнього населення. Між цими двома етапами утворився величезний розрив. Масштаби і темпи первинного польового вивчення археологічних пам'яток зросли до таких розмірів, що ми виявилися невідготовленими до переробки матеріалу, який добувається, до всебічного використання його в історичних дослідженнях.

В цей час виникла і нова, досить складна проблема: як ввести в науковий обіг величезну кількість інформації, яку дають щорічні польові дослідження. Наприклад, за два роки лише новобудовні степові експедиції Інституту археології АН УРСР дослідили 2387 поховань у 328 курганах, але це дуже невелика частина того, що добувається великою армією археологів України. І хоч Інститут намагається публікувати звіти, опис результатів польових досліджень, однак навряд чи можна сподіватися, що, подаючи матеріали у звичайному, традиційному описовому стилі, ми зможемо опублікувати в усьому обсязі дані щорічно досліджуваних пам'яток. Отже, і тут постає нова проблема — як підготувати до видання матеріал компактно, але без втрати наукової інформації.

Однією з форм оперативного введення у науковий обіг матеріалів є наші конференції, оскільки тут можна скоріше познайомитися з найновішими відкриттями. За традицією дуже багато повідомлень і доповідей мали попередній інформативний характер, тому що наукове осмислення та аналіз потребують значного часу. На конференції були представлені і результати такого осмислення. Позитивним явищем є те, що на конференціях проходять перше випробування, перевірку нові ідеї, нові дослідження у галузі історичних реконструкцій. Саме навколо цих доповідей звичайно й розгортаються дискусії, жваве обговорення їх, безсумнівно, сприяє дальшому розвитку науки.

У ході підготовки до конференції Інститут видав тези пленарних та секційних доповідей, у яких представлено понад 130 авторів¹. У період роботи конференції наші ужгородські колеги підготували виставку археологічних колекцій з найновіших розкопок, що дало можливість оглянути закарпатські матеріали, які становлять великий інтерес для всіх, хто працює у східних областях України.

У конференції взяло участь понад 140 чоловік, у тому числі більше 100 наукових працівників з Москви, Ленінграда, Києва, Вільнюса, Мінська, Кишинєва, Баку, Новосибірська і багатьох обласних міст України, де формуються центри археологічного вивчення місцевих пам'яток.

Відбулись два пленарних і 24 секційних засідання, на яких і була зосереджена головна робота. На пленарних засіданнях було заслухано чотири доповіді, на секційних — 96 доповідей і повідомлень. Загалом на конференції прочитано 100 доповідей, а у дискусіях виступило більше 100 чоловік.

Про історичний шлях, пройдений населенням Закарпаття, і розквіт його економіки та культури за роки Радянської влади розповіла учасникам конференції заступник голови Закарпатського облвиконкому І. П. Тимченко.

На пленарному засіданні з доповіддю виступив директор Інституту археології АН УРСР І. І. Артеменко, який підсумував досягнення археологів України у 1976—1977 рр. Про археологічні дослідження, проведені на території Закарпаття, повідомили у своїй доповіді Е. А. Балагурі та С. І. Пеняк. Вони подали коротку характеристику виявлених тут археологічних культур, починаючи з епохи палеоліту до пізнього середньовіччя.

¹ Археологические исследования на Украине в 1976—1977 гг. Тезисы докладов XVII конференции Института археологии АН УССР. Ужгород, 1978.

Великий інтерес викликав виступ О. Г. Шапошникової, присвячений окремій групі пам'яток у басейні Інгула і Південного Бугу, виділеній з катакомбної культурно-історичної області епохи бронзи. Доповідач пропонує назвати її інгульською культурою.

Питання про кіммерійські стели висвітлив О. І. Тереножкін.

Цікавими були результати секційної роботи. На секції археології кам'яного віку (керівник О. П. Черниш) було заслухано 24 доповіді, присвячені проблемам раннього, середнього і пізнього палеоліту, мезоліту. Проведені протягом трьох днів засідання були плідними. В них взяли участь, крім археологів УРСР, також ряд дослідників провідних центральних наукових установ та учених союзних республік, більшість яких вивчали пам'ятки кам'яного віку в межах УРСР, а також займалися розробкою проблем історії стародавнього населення на її території. На цій секції, крім обговорення підсумків польових робіт 1976—1977 рр., розглядалися також питання теоретичного характеру (проблеми археологічних культур у палеоліті, проблеми геологічного датування тощо).

Доповіді і повідомлення з проблем раннього і середнього палеоліту зачитали Г. П. Григор'єв, Н. К. Анисюткін, В. М. Гладилін, Л. В. Солдатенко, О. П. Черниш, Н. Р. Касимов, Л. М. Тарасов, Ю. Г. Колосов, В. С. Волошин, В. А. Ранов, А. Є. Дадонів. Питанням пізнього палеоліту були присвячені виступи М. І. Гладких та Г. В. Григор'євої. Про велику роботу по вивченню мезоліту на території УРСР повідомили В. Н. Станко, Л. В. Мацкевої, Л. Л. Залізняк, Р. Т. Грибович. З цікавою доповіддю про мезолітичні дослідження в Латвії виступив Ф. А. Загорскіс. Досягнення в галузі геологічного датування палеоліту України узагальнив доктор геолого-мінералогічних наук М. Ф. Веклич. На секції, на жаль, не розглядалися питання, пов'язані з вивченням неоліту, що свідчить про необхідність приділити їм більшу увагу. Заслухані доповіді розкривають великі досягнення археологічної науки на Україні. Слід відзначити плідну роботу археологів РРФСР та інших союзних республік у розробці проблем палеоліту і мезоліту.

20 квітня керівником Закарпатської палеолітичної експедиції Інституту зоології АН УРСР В. М. Гладиліним був організований виїзд-екскурсія для спеціалістів-палеолітознавців на пізньопалеолітичне місцезнаходження Берегове I (Мала Гора) та багатощарове ранньопалеолітичне місцезнаходження Корольове. В екскурсії та у роботі підсекції палеоліту брали участь 32 чоловіки. Вони оглянули культурно-стратиграфічні розрізи цих пам'яток і на місцях заслухали доповіді О. М. Адаменко, Г. Д. Городецької, Г. А. Пашкевич, М. Ф. Веклича, В. М. Гладиліна, Л. В. Солдатенко. В ході їх обговорення підкреслювалось велике наукове значення обох пунктів як опорних пам'яток для вивчення Закарпаття і суміжних територій Центральної Європи. Королівське ранньопалеолітичне місцезнаходження являє собою пам'ятку загальносоюзного і загальноєвропейського значення. Вперше для Європейської частини СРСР одержана повна культурно-стратиграфічна колонка ашельської та мустьєрської епох раннього палеоліту.

На секції неоліту — бронзи (керівники І. І. Артеменко та С. С. Березанська) заслухано 16 доповідей. В основному вони були присвячені трьом проблемам трипільської культури, культурам неоліту — ранньої бронзи різних районів України та палеоекономіці епохи міді — бронзи. Зокрема, висвітлено різні аспекти життя трипільського суспільства на території від Північної Молдавії до Дніпра (В. Г. Збеневич, Д. І. Маркевич, М. А. Пелецишин, І. І. Заець). Доповіді з питань палеоекономіки охоплювали як Трипілля, так і культури неоліту та епохи бронзи (І. Ф. Ковальова, І. А. Післарій, С. С. Березанська, Т. Г. Мовша, М. М. Шмаглій). В руслі цієї ж теми прозвучала доповідь В. Г. Алієва (Баку) про найдавніші соляні копальні у Нахічеванській АРСР. Розглянуті матеріали значно розширюють уявлення про трипільську культуру в цілому і, зокрема, дають змогу обґрунтувати тезу про існування в трипільському суспільстві, починаючи з його ранніх етапів, багатгалузевого виробництва на рівні общинного ремесла.

Великий приплив інформації у зв'язку з новобудовними роботами останніх років у степових районах України дає підставу порушити питання про виділення спеціалізованого виробництва (кременеобробка, металургія, ткацтво) у племені ямної, катакомбної та зрубної культури.

Відкриття останніх десятиріч — залишків стародавніх копалень по видобутку мідних руд у значних масштабах, окремих поселень ливарників, де знайдено десятки і навіть сотні ливарних форм, а також величезні розміри скарбів готових виробів є, очевидно, свідченням того, що в епоху зрубної культури мідноливарне виробництво виділилось як ремесло. Отже, саме до цієї доби слід відносити початок процесу, що дістав назву другого великого суспільного поділу праці — відокремлення ремесла від сільського господарства.

Третю групу становили виступи, присвячені характеристиці пам'яток епохи ранньої бронзи різних територій України (М. Ф. Потушняк, Е. А. Балагурі, І. Т. Черняков), Е. А. Балагурі познайомив слухачів з відкритими в останні роки на Закарпатті пам'ятками ранньої бронзи у Верхньому Потиссі. Автор приходить до висновку, що відкрита ним група пам'яток Ніршег-Затин сформувалася на основі пізньонеолітичних культур Верхнього Потисся (Баденської, Коцефені, Бодрог-Керестур). І. Т. Черняков в районі межиріччя Дунаю та Дністра виявив пам'ятки кінця III — початку II тисячоліття до н. е., які вважає можливим виділити в окрему Буджакську групу.

У ході засідань секції археології раннього залізного віку (керівник О. І. Тереножкін) було прочитано 15 доповідей та повідомлень, в обговоренні яких взяло участь 15 чоловік. Доповідачі висвітлювали питання археології і стародавньої історії XI—III ст. до н. е. Найдавніша група пам'яток, про які повідомлялося, належить до передскіфського часу. Особливе значення мала доповідь В. М. Корпусової про знахідку нового кіммерійського поховання. Н. А. Гаврилюк дала характеристику лощеної кіммерійської кераміки, її еволюції, зміни орнаментативної структури. С. Л. Дударев доповів про зв'язки племен кобанської культури з кіммерійцями. Проблеми передскіфської історії розглянув також В. П. Ванчугов. Питання скіфської архаїки висвітлювались в доповідях В. А. Іллінської, В. П. Андрієнко, А. А. Моруженко, В. П. Білозора. Аналізу та реконструкції скіфського жіночого головного убору з Товстої Могили був присвячений виступ Б. М. Мозолевського. По-новому прозвучала доповідь К. П. Буйятян, яка застосувала формалізовано-статистичний метод до вивчення соціальної структури скіфського суспільства на матеріалах поховальних пам'яток. Л. І. Крушельницька повідомила про результати дослідження пам'яток початку залізного віку в Середньому Подністров'ї.

Вивченню жіночих поховань Єлизаветинського могильника присвятила свою доповідь Е. В. Яковенко. Цікаві факти про скіфське святилище в урочищі Носаки навів Ю. В. Болтрик. Дослідження курганів у с. Бобовому на Закарпатті, проведені І. І. Поповичем, дали підставу переглянути датування пам'яток куштановицької культури. Ю. М. Малеев охарактеризував матеріали голірадської культури на р. Серет. Повідомлення про нові пам'ятки поглибили і розширили наші знання, зумовили новий підхід до висвітлення деяких питань археології передскіфського та скіфського періодів на території України.

В роботі секції античної археології (керівник С. Д. Крижицький) брало участь 12 чоловік і було заслухано та обговорено 9 доповідей з різних проблем античності. В них були охоплені пам'ятки трьох основних районів зосередження античної культури на території УРСР. Особлива увага у виступах приділялась проблематиці північно-західного регіону на ранніх етапах грецької колонізації, а також характеристики становлення і розвитку греко-варварських взаємин. У доповідях знайшли відображення останні досягнення у вивченні поселень, зокрема таких — на о. Березань (Л. В. Копейкіна), Богданівка II (Я. В. Доманський, К. К. Марченко), Надлиманське IV (С. Б. Охотников). В ряді доповідей говорилося про Кримський регіон. Дослідження Німфейського некрополя (Н. Л. Грач), поселення та некрополя Панське I, а також земельної наділу біля мису Ойрат у північно-західному Криму (А. Н. Щеглов) дали нові важливі матеріали для розробки різних питань історії цього регіону. Велике значення для вдосконалення методики археологічного дослідження мають експериментальні роботи Тарханкутської експедиції (А. Н. Щеглов), а також підводні розкопки Ольвійської експедиції (С. Д. Крижицький). Наслідки їх є важливими для палеогеографічних розробок.

Під час обговорення відзначався зростаючий рівень археологічних досліджень, що охоплюють комплекс основних проблем античної археології та історії Північно-Західного Причорномор'я і Західного Криму.

12 доповідей та повідомлень, присвячених питанням археології Східної Європи від кінця I тисячоліття до н. е. до кінця I тисячоліття н. е. були в центрі уваги на засіданнях секції археології, ранніх слов'ян (керівник С. П. Пачкова). На території України у 1976—1977 рр. досліджено пам'ятки зарубинської, пшеворської, черняхівської культур, пам'ятки римського часу та ранньослов'янської старожитності лісостепової і степової смуги. Інтерес викликали повідомлення про розкопки пізньоскіфських і черняхівських поселень та могильників на Нижньому Дніпрі (Е. О. Симонович), поселень римського часу в Закарпатті (В. Г. Котигорошко), пам'яток осілого населення перших століть нашої ери у Буджакському степу (А. В. Гудкова), черняхівського могильника в Чернеліві Руському (В. П. Герета). Привертають увагу матеріали середини I тисячоліття н. е., одержані при розкопках Бакотського селища на Середньому Дністрі (І. С. Винокур), поблизу с. Кодин на Буковині (І. П. Русанова, Б. О. Тимошук), результати одинадцятирічних археологічних досліджень селища Тайманово у Білорусії (Л. Д. Поболь).

Активну дискусію викликала доповідь Є. В. Махно про поховальний обряд Успенського могильника і перегляд у зв'язку з цим питання про основний тип поховань у черняхівській культурі. Доповіді В. І. Бідзілі («Придніпровські «міста» Птолемея») та М. А. Романовської («Про локалізацію старовинного Метонія»), побудовані на аналізі писемних античних і археологічних джерел, присвячено важливому з історичної точки зору питанню локалізації населених пунктів, відомих античному світу на території варварських племен, які населяли Україну на рубежі нашої ери. Дослідники пов'язали їх з вивченими на цей час археологічними пам'ятками.

Як свідчить робота секції, внесено багато нового у дослідження археологічних пам'яток I тисячоліття н. е. і у вирішення основної історичної проблеми цього часу — етногенезу східних слов'ян.

На засіданні секції давньоруської та середньовічної археології (керівник М. П. Кучера) заслухано 14 доповідей, в обговоренні яких взяло участь 18 чоловік. Важливо відзначити, що серед учасників секції переважали археологи молодшого покоління.

Тематика засідань не охопила всього обсягу археологічних досліджень, проведених на території УРСР і сусідніх братніх республік за останні два роки, але в ній знайшли відображення головні напрямки цих досліджень. Доповідачі повідомили про вивчення міст (К. М. Гупало, Г. Ю. Івакін, Г. В. Штихов, М. А. Сагайдак), городищ (В. І. Якубовський, О. В. Сухобоков, М. М. Кучінко, С. П. Пачкова, Л. П. Михайлина), селищ (О. О. Паршина, С. О. Беляєва, Т. К. Шевченко) та могильників (О. В. Іченська, С. І. Пеняк), тобто всіх категорій археологічних пам'яток. Хронологічно доповіді були присвячені періоду від VIII—IX ст. до післямонгольського часу включно.

На секції відмічалось, що найважливіші результати дало дослідження городищ, а серед міст — столиці давньоруської держави — Києва. З'явилася можливість на конкретних прикладах виділити з числа городищ пам'ятки різного соціального характеру: державні фортеці, феодалні замки та міста. Цікаві нові дані про формування ранніх давньоруських міст за матеріалами розкопок на території Північної Буковини (Б. О. Тимошук) та Білорусії (Г. В. Штихов). Велике джерелознавче значення має впровадження природничо-наукових методів у археологічні дослідження, а саме, розробка дендрохронології Києва (М. А. Сагайдак) і вивчення технологій виготовлення ковальських виробів з поселень XII—XIV ст. (Д. П. Недопако, С. О. Беляєва).

Стає актуальною необхідність ширшого вивчення пам'яток VIII—X та XIII—XIV ст. — початкового та заключного етапів історії давньоруської держави. Старожитності VIII—X ст. дають змогу глибше розкрити передумови її виникнення і початковий етап формування. Значний інтерес становлять розпочаті в останні роки дослідження пам'яток другої половини XIII—XIV ст., що проливають світло на історичну долю давньоруської народності і державності. Вони показують, що традиції Русі довгий час зберігалися у матеріальній і духовній культурі післямонгольського часу, що на їх основі сформувалася культура братніх російського, українського та білоруського народів.

Як видно з цього короткого огляду, у роботі конференції практично був представлений весь спектр тем з археології України, що вивчаються на цей час. Скрізь у доповідях і виступах відзначались великі нові відкриття як у польових роботах, так і у вирішенні ріаних проблем стародавньої історії. Безсумнівно, вивчення найдавніших періодів історії просувається вперед набагато швидшими темпами, ніж п'ять—десять років тому. На фоні цих успіхів особливо гостро відчувається необхідність дальшої розробки питань теоретичного характеру. Не випадково на всіх засіданнях, де виникала та чи інша дискусія, в кінцевому підсумку вона упиралась в недостатньо обґрунтовану теоретичну базу. Також очевидно, що дуже слабо розробленим залишається наш понятійний апарат. Тому нерідко до дискусій спричинялась суперечливість у трактуванні окремих термінів і понять.

Очевидно, не приділяється належна увага і питанням розробки та удосконалення методики археологічних досліджень історичних проблем. На цих завданнях у дальшому необхідно зосередити наші зусилля.

Загальна атмосфера роботи конференції показала, що творчі колективи археологів, які працюють в галузі української проблематики, безперечно, здатні вирішувати завдання капітальних археологічних досліджень з актуальних тем історії стародавнього населення України.

Учасники конференції здійснили екскурсію по Закарпаттю, під час якої було оглянуто чудові пам'ятки архітектури — давні замки в Мукачевому, Ужгороді, Невизьку.

В Ф ГЕНИНГ